

Отже, специфіка розвитку політичної ролі боярства в різних землях Київської Русі була відчутною. В подальшому варто розглянути подібну роль боярства після монгольської навали. Зрештою, можна стверджувати, що найбільші політичні впливи на суспільне й економічне життя земель-князівств мало новгородське боярство. У Південно-Західній Русі велику роль відіграло галицьке боярство, завдяки своєму походженню. На землях майбутньої Білорусії роль боярства невинно посилювалася. Також відрізнялося політичною активністю київське боярство, чого не можна сказати про чернігівське і переяславське.

1. Никитский А. Очерк внутренней истории Пскова. – СПб., 1873.
2. Рыбаков Б. Рождение Руси. – М., 2004.
3. Черепнин Л.В. Формирование крестьянства на Руси // История крестьянства в Европе. – М., 1985. – Т. 1.
4. Кучера М.П. Переяславское княжество // Древнерусские княжества X–XIII вв. – М., 1975.
5. Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі. – К., 1992.
6. Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV в.). – СПб., 2012.
7. Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. – М., 1955.
8. Янин В.К. Новгородские посадники. – М., 2003.
9. Фроянов И.Я. Древняя Русь IX–XIII веков. Народные движения. Княжеская и вечевая власть. – М., 2012.
10. Котляр М. Данило Галицький. Біографічний нарис. – К., 2002.
11. Бодрухин В. М. Чернігівська земля-князівство. – Луганськ, 2002.
12. Петрик А.М. Боярство галицько-Волинської держави (XI–XIV ст.): дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2007.
13. Буров В.А. О родословии новгородских бояр Мишиничей-Онцифоровичей (по материалам Неревского раскола 1951–1962) // Древности славян и Руси / Отв. ред. Б.А. Тимошук. – М., 1988.
14. Янин В.Л. Новгородская феодальная вотчина. Историко-генеалогическое исследование. – М., 1981.
15. Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Валка. – М., 1949.
16. Андреев В.Ф. Северный страж Руси. Очерки истории средневекового Новгорода. – Ленинград, 1983.
17. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.; Л., 1950.
18. Янин В.Л. «Болотовский договор» о взаимоотношениях Новгорода и Пскова в XII–XIV вв. // Отечественная история. – 1996. – № 2.
19. Плоткин К.М. Древний Псков. – Псков, 1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edapskov.narod.ru>.
20. Алексеев Л.В. Полоцкая земля (очерки истории Северной Белоруссии) в IX–XIII вв. – М., 1966.
21. Штыхов Г.В. Древний Полоцк XI–XIII вв. – Минск, 1975.
22. Руквищников А.В. Об организации власти в Полоцке в конце XII – середине XIII в. // Вопросы истории. – 1999. – № 3.
23. Шевченко Н.В. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії // Укр. іст. журн. – 1997. – № 2.
24. Лысенко П.Ф. Киев и Туровская земля // Киев и западные земли Руси в XI–XIII вв.: Сб. ст. – Минск, 1982.
25. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. – Ленинград, 1988.
26. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – Ростов н/Д., 1995.
27. Бодрухин В.М. Українська державність удільної доби (XII–XIV ст.). – Луганськ, 2002.
28. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 2 – М., 1998.

Rudnik D.G. The boyars' role in the Kievan Rus' various lands: comparative analysis. The difference of the boyars' impacts and

political role in the Kievan Rus various lands is researched in the article. Also are detected the factors, that conditioned rising of the Boyars' power in the leading principalities of the Kievan state.
Key words: Kievan Rus, boyars, regional differences

А. Ю. Прохорова

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТИРАНОБОРЧОЇ ДУМКИ (За трактатом Кристофера Гудмена)

Стаття присвячена дослідженню творчого доробку видатного представника англійської політичної думки XVI ст. К. Гудмена. Аналізується ставлення цього автора до жіночого правління та до проблеми законності опору правителю.

Ключові слова: К. Гудмен, гендер, англійська тираноборча думка

Пропонована стаття виконана в руслі гендерних досліджень, які є одним з актуальних напрямів сучасної історичної науки. Гендерний підхід дозволить нам здійснити спробу аналізу проблем, які раніше знаходилися поза увагою істориків. Об'єктом нашого дослідження є сприйняття жінки, яка знаходиться при владі, в англо-шотландській політичній думці XVI ст. Предмет – специфіка авторської позиції у створенні негативного або позитивного образу правительки.

Джерельну базу цієї статті склали матеріали політичних трактатів, листів та памфлетів. Першорядне значення має трактат «Як вища влада повинна контролюватися підданими та відносно до чого їм можна законно та згідно божого слова не підкорятися та опиратися», виданий у Женеві 1558 р. К. Гудманом [1]. Не менш важливими є також трактати Дж. Нокса («Трубний глас проти жадливого правління жінок», 1558 р.) [2] та Дж. Понета («Короткий трактат про політичну владу», 1556 р.) [3].

З приводу розробленості цього питання, слід відзначити, що проблема жіночої влади у сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії має певну традицію. Проте, глибина вивченості теми скоріше незначна. Так само й ідейно-теоретична спадщина К. Гудмена досліджена фрагментарно. Бракує також спеціальних досліджень, присвячених аналізу ставлення до жіночого правління англійських тираноборців XVI ст. Оцінка загального стану розробленості цих питань приводить нас до необхідності відзначити дві дослідницькі традиції. Перша вивчає політичну думку (зокрема тираноборчу), інша – гендерну історію. Дослідницьке поле обох традицій перетинається у сфері інтересів цієї статті, що й визначає її мету.

У XIX ст. зарубіжні історики зробили значний вклад насамперед у дослідження біографій політичних мислителів XVI–XVII ст. Такими зокрема є праці Е. Варрен, Е. Арбера, Г. Брауна. У XX ст. учені звернулися до вивчення політичної та публіцистичної діяльності тираноборців. У 1920–30-х рр. вийшла монографія Дж. Себайна [4], окремий розділ якої відведений англійській політичній думці, зокрема творчості Дж. Нокса та К. Гудмена. Ця ж тема розглянута більш докладно у низці робіт Дж. Аллена. У другій половині XX ст. з'явилися роботи, в яких була поставлена задача виявити основний комплекс ідей творчості К. Гудмена та визначені важливі напрями дослідження цих ідей. Передусім, це стосується студій Дж. Ельтона, Дж. Доусона [5], Д. Даннера [6], Д. Лоада [7].

У вітчизняній дореволюційній історіографії К. Гудмен згадувався лише в дослідженнях загального характеру, а також в окремих теологічних працях, присвячених вивченню політичних теорій XVI ст. (К. Кузнецов, О. Савін, В. Жуковський, Л. Потехін та ін.). За радянських часів була опублікована низка історичних

досліджень, які висвітлювали розвиток політичних ідей в Англії, зокрема окремі аспекти поглядів Дж. Нокса та інших тираноборців (у тому числі К. Гудмена). Їхніми авторами були Ю. Саприкін [8], А. Петросьян [9], К. Челліні. Нашим завданням є проведення текстологічного аналізу політичного твору К. Гудмена, який являє собою важливий зразок англійської публіцистики XVI ст. стосовно ставлення до жіночого правління. Саме твори англійської політичної думки являють особливо плідний матеріал для вивчення того, як сприймався такий специфічний на той час феномен.

Крістофер Гудмен (1520–1603) – видатний представник англо-шотландської тираноборчої думки XVI ст., був вірним прихильником кальвіністського віровчення. Прихід до влади католички Марії Тюдор викликало в нього різко негативне ставлення до неї та до її намірів у політиці, що знайшло відображення у його трактаті «Як вища влада повинна контролюватися підданими та відносно до чого їм можна законно та згідного божого слова не підкорятися та опиратися».

Марія Тюдор – дочка Генріха VIII, напівіспанка за походженням, вихована в католицькій вірі, свято вірила у своє право на престол, але вона була жінкою, а за звичаями і вченням церкви, всі вірили, що від народження жінки, за розумом і розвитком нижче чоловіків, а їх доля в тому, щоб ними управляли, а не щоб вони правили. Сила переконання в нездатності жінки керувати країною була така, що за сходження на престол Марії, головним питанням для підданих було: якого чоловіка вона обере? Само собою розумілося, що цей чоловік і керуватиме країною [10, 27]. За словами Д. Лоедса, Марія не замислювалася над цим надто серйозно [7, 189]. Насамперед для Марії було непорушним правило підпорядкування жінки (навіть королеви) чоловікові. Ставши монархиною, вона багато в чому покладалася на радників чоловіків.

Марія бачила своїм завданням відновлення католицької церкви і примирення з Римом і зовсім не мала наміру з перших кроків вводити політику релігійних переслідувань протестантів. Королева закликала свій народ жити у злагоді і не вживати таких образливих слів, як «папіст» і «еретик» [11, 71, 72]. Її шлюб з Філіпом Іспанським був сприйнятий частиною англійського суспільства як загроза втрати країною політичної самостійності, засилля іспанців і відсторонення від влади англійського дворянства [12, 45]. Якщо на початку правління Марії Тюдор контрреформація сприймалася відносно спокійно, то з часом почало зростати невдоволення не тільки її іспанською, але й релігійною політикою, що сприймалася англійцями як результат її іспанського шлюбу.

Внутрішня політика Марії Тюдор змусила К. Гудмена покинути Англію та виїхати на континент, де його ідеї почали набувати нової форми. Вперше він висловив свої ідеї громадянської непокори на проповіді перед англійськими емігрантами в Женеві. На цій проповіді він роз'яснював Діяння Апостолів і, дійшовши до 4 глави, вірша 19, він почав проповідувати стосовно покори (Богу треба коритися, перш ніж людині) [5, 243]. Однак деякі історики вважають, що революційні тенденції Гудмена були сформовані ще до від'їзду з Англії. Х. Гаррет, наприклад, вважає, що він був спільником у змові з Б. Грін і В. Томасом, які, нібито, мали плани вбити королеву [13, 162–163]. До схожих ідей він закликав і у своєму трактаті. Нам видається більш правомірним погляд Д. Даннера, який вважає, що це малоімовірно, оскільки участь у змові К. Гудмена ніколи не було доведено [6, 62].

Свою проповідь з деякими коректуваннями він виклав у трактаті «Як вища влада повинна контролю-

ватися підданими та відносно до чого їм можна законно та згідного божого слова не підкорятися та опиратися». Ця робота, в першу чергу, була спрямована на заклик до боротьби з папською супрематією, а також стосувалася того, як влада держави повинна контролюватися й як, згідно божому слову, їй можна не підкорятися. Вступне слово до трактату написав один з найближчих друзів К. Гудмена – В. Уїттінгем. У передмові до цієї роботи останній зауважив, що деякі «благочестиві і вчені люди» переконали Гудмена викласти проповідь, якою він проповідував Діяння Апостолів, бо не тільки ті, «хто слухав цю проповідь, але й браття в Англії та інших місцях повинні переконатися в істинності цієї доктрини» [1].

К. Гудмен надіслав свої ідеї М. Паркеру, наголосивши: «Я показав йому [Кальвінові] ті ж ідеї, які я послав вам. І хоча він вважає їх трохи суворими..., але, тим не менш, він визнав, що це істинно» [14, 224]. Ідеї К. Гудмена М. Паркер на схвалював. У листі до лорда Бекона від 1559 р. М. Паркер так написав про цей трактат: «Що якби такі принципи, в тому вигляді, як вони сформульовані зараз, поширилися в умах людей і спонукали б їх до обговорення питання про те, що є тиранією, а також, чи є їх принц, їх землевласник, їх господар, тираном... Як міністр міг бути у безпеці у своїй спальні?» [14, 85].

Позиція, яку займав К. Гудмен, була співзвучна ідеям Дж. Нокса. Гудмен і Нокс відрізнялися радикалізмом поглядів. Якщо ідеологи та організатори реформації в Англії (У. Тіндаль, Т. Кромвель, Т. Латімер) активно пропагували ідею Ж. Кальвіна, що будь-яка влада встановлена Богом і служить його уславленню, то Дж. Нокс і К. Гудмен належали до тих, хто «домагалися права чинити опір еретичним королям, котрі, більше ніж папа римський, “спустошували церкву”» [4, 326].

На думку М. Уолцера, це було зумовлено тривалим процесом відчуження, пов'язаним з їхнім вигнанням, і свободою від англійських законів. Вони стали більш нестриманими. К. Гудмен був «людиною з драгівливим характером і занадто упертий у всьому, за що він би не брався» [15, 95]. Як і в Дж. Нокса, в його праці звучить не тільки заклик до боротьби, але й, за допомогою Біблії, реформатор доводив як супротив тиранії може стати законним, чому це богоугодно і чому жінкам незаконно правити. Коло доказів К. Гудмена не надто широке. Основною доказів були біблійні цитати та гендерні стереотипи, що панували в європейському суспільстві.

У першому розділі названого трактату він порівнює папістів з хитрими магістратами Єрусалиму, які всіляко заважали апостолам проповідувати слово Боже, зауваживши, що як і тоді, зараз теж неможливо проповідувати в Англії. Він називає Марію вбивцею тисячі мучеників [1], маючи на увазі багатьох протестантських священників, які, на відміну від радикально мислячих, залишилися в Англії, проповідуючи непричеплення влади, але згоріли на кострі [9, 91]. К. Гудмен прямо заявляв, що правителя потрібно вибирати серед братів, а не сестер. Підтвердженням у нього знову є Біблія й він наводить у приклад рядки з Буття, де сказано, що чоловік голова жінки і жоден чоловік не дозволить їй бути правителем королівства чи нації. Якщо ж жінці не дозволені громадянські права в управлінні на таких посадах, як пери, канцлери королівства, судді, шерифи, судові пристави, то як вона може керувати державою? [1].

К. Гудмен був переконаний, що прості люди теж були обмануті злом Марії. Знову звертаючись до Старого Заповіту, він твердить про єврейське повстання Маккавеїв, щоб вказати, що прості люди повинні по-

встати проти нечестивого тирана, зачаття та існування якого були результатом перелюбу та кровозмісних відносин Генріха, який породив цю нечестиву змію (Марію). Він наводить той же аргумент, що використовував Генріх VIII при розірванні шлюбу з Катериною Арагонською, котра була дружиною його брата. Тобто, за Гудменом, Марія народилася в інцесті, що суперечить всім заповідям Господа [1].

К. Гудмен не розуміє, як слово боже не може переконати народ, що жінка залежна від свого чоловіка, більше ніж від влади цілого королівства. Помазання її на царство він вважає абсурдним, звинувачуючи у цьому папів, які порушили порядок, помазавши на трон жінку, і зрадили свій народ [1]. Він називає тих, хто привів Марію до трону, сліпцями, самозакоханими людьми, які не бачать справжньої загрози. У цьому він перегукується з Дж. Ноксом, який теж писав, що люди сліпі і не бачать ніякої загрози [2, 4]. Знову і знову К. Гудмен твердить, що жіноче правління – мерзота, що це незаконно, що настає час правління жорстокої Єзавель. Тут проведена доволі оригінальна паралель, адже за Старим заповітом Єзавель – дочка царя сидонського Еваала, дружина Ахава, сьомого царя Ізраїльського й яка теж правила: «І коли Єзавель винищувала пророків Господніх», намагалася нав'язати боготворіння Фінікійського божества Ваала.

Публіцист суперечив собі, адже, з одного боку, він писав, що жінці протизаконно правити та ляв Марію останніми словами, а з іншого – її сестру Єлизавету, яку він вважав законнародженою, називав лагідним ягням з сильною кров'ю, без іспанської гордині, а тому не варто було ставити питань, кого коронувати. Король, за К. Гудменом, повинен підкорятися законам Господа, свято виконувати заповіді, але не схилилися до ідолопоклонства, тобто, не бути католиком. Реформатор не заперечує того, що корона Англії законно закріплена не тільки за нащадками чоловічої статі, а й за дочками, хоча відразу ж за допомогою Біблії, доводить, який це абсурд помазати жінку на трон, яка дозволяє у королівстві ідолопоклонство та дає волю надмірним іспанцям – безбожним людям [1].

К. Гудмен гостро відреагував на шлюб королеви, як власне і Дж. Нокс [2, 22], і Дж. Понет [3, 25], які також висловлювались проти цієї події. Таке обурення шлюбом Марії з іспанським королем було пов'язано з тим, що вони боялися наслідків цього союзу, котрий загрожував серйозними неприємностями для англійської торгівлі та промисловості, залучаючи Англію до сфери іспанського впливу. Не дивлячись на те, що за шлюбним заповітом принц Філіпп «не повинен вносити зміни у закони королівства» [8, 41].

Гостра негативна реакція К. Гудмена на правління Марії Тюдор була породжена складним комплексом причин. По-перше, це було пов'язано із сприйняттям жінки в середньовічному соціумі. Жінка на троні сприймалася як феномен швидше винятковий. Марія, наслідуючи традицію, схильна була дотримуватись у політиці та приватному житті традиційних, для середньовічної жінки стереотипів. Її негнучка самореалізація погано дозволяла одночасно уособлювати для підданих імідж правлячого монарха та жінки. Така, позбавлена дипломатії, позиція королеви та середньовічний стереотип сприйняття жінки надавали підстави К. Гудмену висунути аргументи на користь того, що жінка не має права керувати державою. По-друге, правління Марії в очах протестантів несло їм небезпеку як спільноті. Це і стало на той час головною причиною його антифемінізму та неприйняття влади жінок як такої. Цілком логічно, що, внаслідок цього, політичні ідеї К. Гудме-

на набули антикатолицького спрямовання, уособленням яких в його уяві була Марія Тюдор.

1. Goodman C. *How Superior Powers Ought To Be Obeyed By Their Subjects And Wherein They May Lawfully By God's Word Be Disobeyed And Resisted* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.constitution.org>.
2. Knox J. *The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women*. – *Echo Library*, 2006.
3. Ponet J. *A shorte treatise of politike power* // *Hudson W. John Ponet*. – Chicago, 1942.
4. Себайн Дж., Торсон Т. *Історія політичної думки*. – К., 1997.
5. Dawson J. *The early career of Christopher Goodman and his place in the development of English protestant thought*. – *Durham*, 1978.
6. Danner D. *Christopher Goodman and the English Protestant Tradition of Civil Disobedience* // *The Sixteenth Century Journal*. – 1977. – Vol. 8. – № 3.
7. Loades D. *Tudor Queens of England Continuum*. – N. p., 2009.
8. Сапрыкин Ю.М. *Народные движения в Англии во второй половине XVI – начале XVII в.*: Учеб. пос. – М., 1981.
9. Петросьян А.А. *Тираноборческие идеи Джона Нокса // Проблемы истории докапиталистических формаций*. – М., 1978.
10. Карначук Н.В. *Гендерные аспекты новоевропейского лидерства: Елизавета I и ее подданные // Гендерная идентичность в контексте разных историко-культурных типов: стратегия и методика гендерного образования*. – Томск, 2003.
11. Руденко А.О. *Контрреформація в Англії при Марії Тюдор*. – М., 1984.
12. *Английская реформация: Док. и мат.* / Под ред. Ю. Сапрыкина. – М., 1990.
13. Garrett Ch. *The Marian Exiles: A Study in the Origins of Elizabethan Puritanism*. – Cambridge, 2010.
14. Strype J. *Annals of the Reformation and establishment of religion, and other various occurrences in the church of England, during queen Elizabeth's happy reign*. – V. 1. – P. 1. – Oxford, W. y.
15. Walzer M. *The revolution of the Saints. A study in the Origins of Radical Politics*. – Harvard, 1982.

Prokhorova A.Y. Gender aspects of the political doctrine of the English political thought (Based on the treatise by Christopher Goodman). In the article the creative heritage of the English political representative of the XVI century Christopher Goodman is described. The author attitude to the woman management is analysed.

Key words: Christopher Goodman, gender, resistance to tyranny

Д. С. Литвин

ХАРАКТЕР МАЙБУТНЬОЇ ВІЙНИ У ПОГЛЯДАХ ОЛЕКСАНДРА СВЄЧИНА ТА ВОЛОДИМИРА ТРІАНДАФІЛЛОВА

У статті проаналізовані військово-теоретичні розробки представників різних поколінь радянського командування в 1920–30-х рр. Увага приділена їх концепціям проведення військових операцій, які ґрунтувалися на результатах вивчення битв Першої світової та Громадянської війн. Підкреслена важливість технічних родів військ у поглядах радянських військових теоретиків на характер майбутньої війни.

Ключові слова: О. Свєчин, В. Триандафіллов, майбутня війна

У ході бойових дій Першої світової війни визначилася перевага стрілецького й артилерійського озброєння у вогневій силі при веденні оборони. Для прориву ліній фортифікаційних і польових укріплень військам у наступі були необхідні нові засоби ведення бою. Впродовж 1914–1918 рр. воюючими сторонами практикувалася багаточасова артилерійська підготовка атаки. Однак, через недостатню далькочійність гармат того часу, обстрілу піддавались лише передові позиції ворога. Основні його позиції наступаюча піхота